

JOSÉ FONTENLA LEAL “PRESENTE” NOS DOUS PRIMEIROS LIBROS DE RAMÓN CABANILLAS, (*NO DESTERRO*, 1913 E *VENTO MAREIRO*, 1915) TEXTOS IGNORADOS OU POUCO COÑECIDOS

Xesús Alonso Montero
Real Academia Galega

Resumo: Xesús Alonso Montero exhuma textos moi valiosos –xa inéditos, xa pouco coñecidos– para coñecermos mellor a admiración que Cabanillas sentía por Fontenla Leal, o Cabanillas que tamén confesa a influencia deste activista da cultura galega nos inicios da súa carreira literaria.

Abstract: In this paper Xesús Alonso Montero points to a group of unpublished and little-known texts of Ramón Cabanillas in order to show the great admiration the poet had for Fontenla Leal. We can also see in these texts that Cabanillas acknowledged the influence of this campaigner for Galician culture at the very beginning of his literary course.

Palabras chave: Xosé Fontenla Leal, Ramón Cabanillas, *No desterro*, *Vento mareiro*, poesía galega.

Keywords: Xosé Fontenla Leal, Ramón Cabanillas, *No desterro*, *Vento mareiro*, Galician poetry.

Para Luis Rei, excelente biógrafo de Cabanillas, *in memoriam*

SOBRE FONTENLA LEAL, MERELENTE DUN AMPLO ESTUDO

Xa temos algunhas precisións biográficas sobre este curioso obreiro que, neno aínda, emigrou a Cuba desde o seu Ferrol natal. Parte desas precisións debémolas ó profesor Xosé María Dobarro e foron publicadas neste *Boletín*. Pero aínda estamos lonxe de podermos contestar a certas preguntas, dúas moi significativas: En qué idioma falaba, na Habana, con Curros Enríquez, e en qué idioma o facía cando, anos despois, conversaba, na mesma cidade, con Ramón Cabanillas?

Temos noticias precisas do seu compromiso con Galicia, nomeadamente coa Real Academia Galega, que garda, desde hai anos, a súa entrañable biblioteca. Foi Fontenla o home esencial, na Habana de 1905, para que se constituíse a “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”, que presidiu, nun principio, o poeta Curros Enríquez, quen, en varias cartas, gabou, fervorosamente, o patriotismo cultural daquel litógrafo galego que foi, tamén, un gran activista da causa. O propio Curros ten recoñecido que sen o labor e o alento de Fontenla non se constituiría a “Asociación”. Nela, Curros puxo o seu prestixio pero a man que, fóra da punta da póla, está movendo o ánimo do gran poeta e os fíos que tecían a institución, foi a de Fontenla Leal. Por conseguinte, a “Academia Gallega”, constituída na Coruña no mesmo 1905, a instancias da Asociación, está en débeda co nome dun litógrafo que non foi poeta, nin filólogo, nin profesor, nin publicista, nin historiador... Trátase dun rapaz galego que, emigrado na Habana, foi un traballador das artes gráficas, da imprenta, como o foi, en Madrid, case contemporaneamente, o seu coterráneo Pablo Iglesias Pose. (As imprentas, daquela, eran un manancial de inqueданzas sociais e culturais). Da fonda vinculación de Fontenla Leal co Himno e a Bandeira de Galicia hai tempo que nos ten ilustrado, en non poucas páxinas, Xosé Neira Vilas.

José María Benito Fontenla Leal naceu en Ferrol o 11 de febreiro de 1864 e faleceu na Habana o 5 de decembro de 1919. Dous anos antes viñera a Galicia acompañando os restos do músico Chané. Na Habana pertenceu, desde 1893, á loxa masónica “La Unión y Concordia” co nome simbólico de “Murguía”, o que proba a admiración que sentía polo ilustre historiador, polo ilustre polígrafo.

Na biografía literaria de Ramón Cabanillas (1876-1959), na súa xénese, está moi presente o nome de Fontenla Leal. Desta cuestión, con documentos (algúns inéditos), tratan estas páxinas.

DO INFLUXO DE FONTENLA LEAL NO PRIMEIRO RAMÓN CABANILLAS: DECLARACIÓNS (ALGUNHAS INÉDITAS) DO PROPIO POETA

En 1977, Ricardo Carballo Calero exhumou cinco cartas de Cabanillas dirixidas a el, unha das cales, do 8 de novembro de 1954, abunda en datos biobibliográficos. Dela transcribimos o fragmento que interesa no presente estudo:

Para saber qué era aquilo de América, embarqueime pra Cuba no Setembro do 1910. Alí fixen amizade con Pepe Fontenla Leal, gallego excelentísimo, gran amigo de Curros e que foi o verdadeiro fundador da “Asociación Iniciadora e Protectora da Academia Gallega”¹. A petición del escomecei a esquirbir

1 A denominación oficial foi sempre: “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”.

versíños nun galego de mala morte, porque nunca noutra me vira e non tiña escrito na nosa fala máis que unha versión de Maragall²: “Morrerei no meu niño”. (¡Ben mala, por certo!) (Carballo 1977: 12).

A carta exhumada por Carballo Calero é tan valiosa para os biógrafos de Cabanillas que, catro anos despois, reproducina eu no volume 3 da *Obra Completa* (Cabanillas 1981: 525-529). Ramón Cabanillas, moitos anos antes, citaba, sempre con gratitude, o nome de Pepe Fontenla (así lle chamaba, así lle chamaban). Vexámolo cronoloxicamente.

I

No número 10 da revista *Suevia* (A Habana, 14/IV/1912) publicou Cabanillas o poema “A trainera” con esta dedicatoria: “Pra y-alma gallega / d’un novo «Breogán» / Pepe Fontenla”. Á dereita figuraba a fotografía do dedicatario. As palabras da dedicatoria proban a altísima estima que o noso poeta tiña por Pepe Fontenla, a quen chama “novo «Breogán»”.

II

Aínda así, esqueceuse del, tanto que o poema, na primeira edición de *No desterro* (1913), non aparece precedido do texto publicado en *Suevia* (nin da fotografía)³.

III

Xa impreso o volume, Cabanillas, á man, escribe no exemplar que lle destina, na páxina 19, a da “Trainera” (nesta edición sen título):

A Pepe Fontenla

N-esta páxina falta un título y un nome –o teu–. É meu propósito que este aparezga na primeira do meu segundo libro. Non me esquecerei nunca de que ti fuche quen decidíu miña vocación literaria e meu casamento co ideoma pátreo.

R. Cabanillas

19 abril / 913

2 O propio Carballo, na nota 16 do seu traballo, rectifica ó autor da carta: “mais Cabanillas trabúcase. O poema orixinal é de Verdaguer. A traducción foi publicada en 1907...”.

3 Tal poema non o reproduce a 2ª edición de *No desterro* (A Cruña: Biblioteca Lírica Lar, 1926) pero si aparece na 2ª de *Vento mareiro* (Madrid: Galatea, 1921).

A declaración segue a comprometer, máis dun século despois, ós biógrafos de Cabanillas. Que fixo aquel humilde cidadán galego, aquel empregado dunha imprenta, para que Cabanillas, xa á beira dos corenta anos, decidise a súa “vocación literaria” e o seu “casamento” co idioma patrio?

Os lectores de hoxe verán, no texto facsimilado, que certas formas lingüísticas eran, naquel tempo, as dun escritor que se estreaba en galego (apareza, ideoma, pátreo, ausencia de artigo ante adxectivo posesivo...).

IV

No seu segundo libro, *Vento mareiro*, tamén editado e impreso na Habana (1915), Cabanillas esquécese, de novo, de Fontenla. Coñecida é a fermosa e saudosa dedicatoria de *Vento mareiro*:

A ti, meu Cambados, probe e fidalgo e soñador, que ó cantareiro son dos pinales n-o agarimo dos teus pazos lexendarios, dormes deitado ó sol, á veira do mar.

Así pois, o nome de Pepe Fontenla Leal non apareceu “na primeira [páxina] do meu segundo libro” (nin en ningunha outra).

V

No volume propiedade de Fontenla, nunha páxina preliminar, Cabanillas e Ricardo Fortes escribiron (a letra é do poeta):

A Pepe Fontenla con todo nuestro cariño, con toda nuestra admiración para su labor gallega, intensa, silenciosa, eternamente perdurable, y con toda la cordialidad merecida por el hombre que ha hecho más que nadie y tanto como todos por el buen nombre de su patria.

R. Cabanillas

Ricardo Fortes

Hab. 5 ab. / 915

Neste texto quen pon a letra, ademais do espírito, é Cabanillas. En canto a Ricardo Fortes, o outro asinante, trátase do músico que levou ó pentagrama o poema “Camiño longo”, un dos máis celebrados do libro⁴. Nesa primeira edición figura a partitura de Fortes nas páxinas 10-15 (o texto literario, nas 103-104). En

4 Ricardo Fortes Alvarellos (Ourense, 1876-La Habana, 1959) musicou, despois, outros poemas de Cabanillas.

realidade, o texto de *Vento mareiro*, na primeira edición (1915), comeza na páxina 16 coa coñecida dedicatoria a Cambados.

VI

O exemplar no que consta esta dedicatoria de Ramón Cabanillas e Ricardo Fortes contén unha encadernación cuxa cuberta ofrece, despois do nome do autor do libro (R. Cabanillas) e do título, este paratexto: “Para / José Fontenla”.

Cabanillas facía esforzos por quedar ben –por non quedar moi mal– con Fontenla Leal. En calquera caso, tales “esquecementos” non cuestionan, en ningunha medida, a extraordinaria admiración que sentía polo labor galego de Pepe Fontenla, labor, na súa opinión, “eternamente perdurable”.

VII. APÉNDICE

Os exemplares aducidos de *No desterro* (1913) e de *Vento mareiro* (1915) obran na biblioteca da Real Academia Galega, onde tamén obra outro exemplar da primeira edición de *No desterro* que reclama, aínda que sexa en apéndice, a nosa atención. Nel, nunha páxina anterior á portada, Ramón Cabanillas escribiu (manuscibiu) o soneto “A D. Manuel Murguía”, que data, na Habana, o 25 de abril de 1913. Trátase do soneto que o autor publicou no libro *Da Terra asoballada*, na súa primeira edición (1917). Na *Poesía galega completa* (2009) publicada por Xerais, afirman os editores, X. Mª Dobarro e X. R. Pena, que este soneto “Foi publicado por vez primeira en *Maruxa* (20, 19/VIII/1917)”. En calquera caso, as dúas primeiras edicións impresas son posteriores, en mais de catro anos, á versión manuscrita de abril de 1913. Non son irrelevantes as modificacións experimentadas, das que consignamos as máis significativas:

Verso	Texto de 1913	Texto de 1917
1	seus blasóns	seu blasón
2	Vitorea	Vitoria
3	cobixa	agarima
4	pai, mayestro, patriano e nobre vello	mestre e patriano, nobre e santo vello
6	Patrea... Hestorea	Terra... historia
7	e mentres quede d-ela unha memoria	i ondequeira que d-Ela haxa memoria
8	...seu craro espello!	fonte i espello.
12	...descóbrese...	...saúdate...

Na edición de 1917 figura, despois do título, este paratexto: “Ó cumprirse o ano 80° do seu nadal”. Era, en efecto, o oitentaxésimo aniversario do nacemento do historiador, pero érao en 1913 e non en 1917.

Tamén ofrecemos no Anexo o facsímile do manuscrito, descoñecido –ou non citado– polos estudosos.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Cabanillas, Ramón (1981): *Obras completas*. Vol. III. Madrid: Akal. Edición, limiar, notas e bibliografía de Xesús Alonso Montero.

Carballo Calero, Ricardo (1977): “Cartas de Cabanillas”, en *Homenaxe a Cabanillas no centenario do seu nacemento*. Santiago de Compostela: Universidade, 12.

ANEXO: CINCO FACSIMILES

 <p>A Trainera</p> <p>Pra y-alma gallega d' un novo "Breogán"</p>	<p>PEPE FONTENLA</p>	
--	--------------------------	--

No vrán amorosiño, cand'o rayal-o día
a raba enganadora espalla pol-a ría,
con dez remos por banda creband'o calmo mar,
tal é como d-un conto de práctica amorosa
araña xigantesca que texe, cubizosa,
co-a prata das espumas o velo d'un altar.

Ó abrigo do peirao, cangada de sardiña
que brila na cadeira e bule na traiña,
arrólase mimosa das olas ó vaivén
dando a visión lucente d'unha bandexa d'ouro
cuaxada de brilantes, ofrenda qu'un rey mouro
depón ant'a garrida sultana d'un harén.

Nas tardes de invernoada sobre das ágoas vóa;
y-a vela con tres risos, o vento pol-a proa,
a quilla ó descuberto, fuxind'ó temporal
relemb'r'a saudosa pombiña mensaxeira
qu'esmorecida e cansa deseya, na postrreira
xornada do viaxe. pousar no seu pombal.

.....

¡Ou trainera branca, lixeira con'o vento,
que vé nas horas tristes a encher meu pensa-
[mento
co-a doce relembranza da terra en que nacín!
¡Tua imaxe no meu peito renova vellas mágoas
y-escúdame as meixelas co-as esquencidas bá-
[goas
que, no adiós derradeiro ó meu fogar, vertín!

Sentado sobre as redes, baixo o dosel do ceo,
mirando a crara estela espello do deseo,
ó teu flotar sin guía, nas noites de luar,
fixifronte mil veces meus ollos soñadores
o Cisme d'unha lenda de tráxicos amores,
do Encanto prisioneiro, dormindo sobr'o mar.

Nesas benditas horas de misteréosa vida,
falei enamorado con Elsa e Margarida
e, d'un xardín na sombra, biquei beixos en fror;
vencín dragóns xigantes en sanguifientas loitas,
en coplas de romance cantei amantes coitas
e fun romeiro, escravo, xuglar y-emperador.

Ó brillo das estrelas, mecido no teu colo,
ellei como Leandro morréu sin o consolo
de ver os esperados crarores d-unha lus.

Faguendo penitencia cheguei a Palestrina
vestindo teixo sayo, as cunchas na escravina,
con báculo e cabaza e, sobr'o peito, a crús.

No cruce d'uns camiños, a veira d'un cruceiro,
levado pol-as bruxas, bailei no seu rueiro;
y-a noite de Valpurgis co demo conversei.
Sufrindo vin a Otelos dos celos a congoxa,
limpando vin a Lady Macheth a sangue roxa
y-a morte de Marcilla con Isabel chorei.

Firéume a lús do ceo camiño de Damasco
y-entrei, lucindo negros airóns no branco casco,
no medeo dos cruzados, con Godofredo en Sión;
y-arqueiro de Xelmirez na vella Compostela,
e paxe, alá en Monforte, do bon Pardo de Cela,
queimóume por relapso a santa Inquisición.

Lexos do corpo a y-alma pillóume a roiba aurora
oindo das sirenas o canto qu'eniamora
y-antr'o boscaxe heleno a flauta do dios Pan;
e vin, velando o sono da Suevia lexendaria,
na costa de Fisterre, escura e solitaria,
a sombra veneranda do nobre Breogán.

.....

¡Ou nave pescadora da máxica riveira
na que xoguei de neno! ¡Ou branca fror mareira!
¡Ou pelra briladora do lago cambadés!
Nostálxico, saudoso, con vóos de anduriña,
en brazos do recordo, nas horas de morriña
doente vou a acharte dos mares a través!

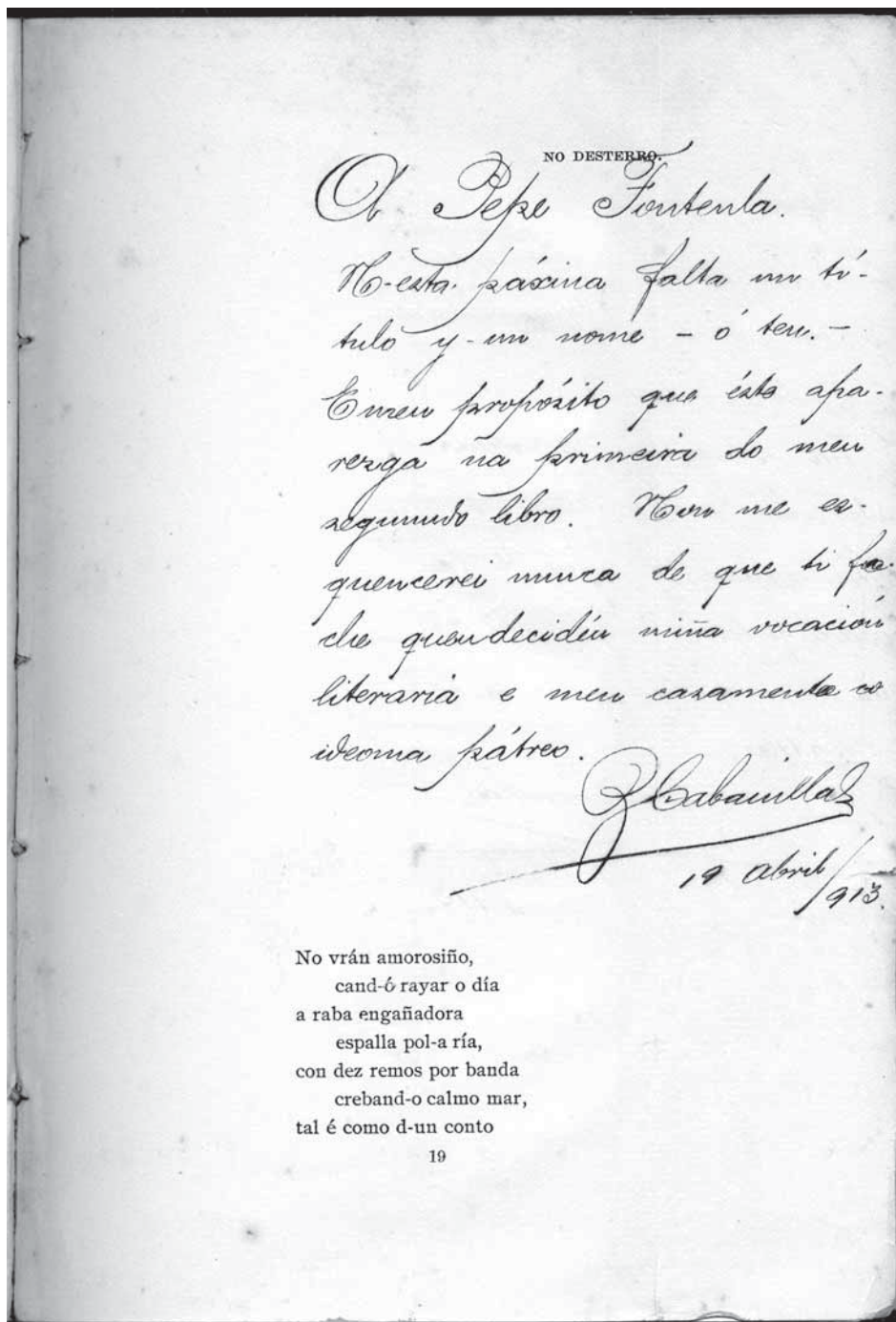
¡Ou cántas, cántas noites, rendido da xornada,
o corpo frebescente, a y-alma acongoxada,
me viches, debruzado, tembrar ant'o porvir!
¡Ou cántas escoitache, envoltos nos bruidos
das ágoas axitadas, soar os meus xemidos
layando a inútil vida, eterna no sufrir!

¡Ou berce dos meus sonos! ¡Ou trainera branca!
¡Solta rizóns e cabos, valente e leda arranca,
a proa ó sol que morre, hastr'o Caribe mar!
¡Ou branca trainera da ría cambadesa,
ergue bulindo a vela, mete o timón apresa
y-o probe desterrado devolve ó patrio lar!

RAMÓN CABANILLAS.

"A trainera", de Ramon Cabanillas, publicado na revista *Suevia Revista Ilustrada* 10.
(A Habana, 14 de abril de 1912).

NO DESTERRO.

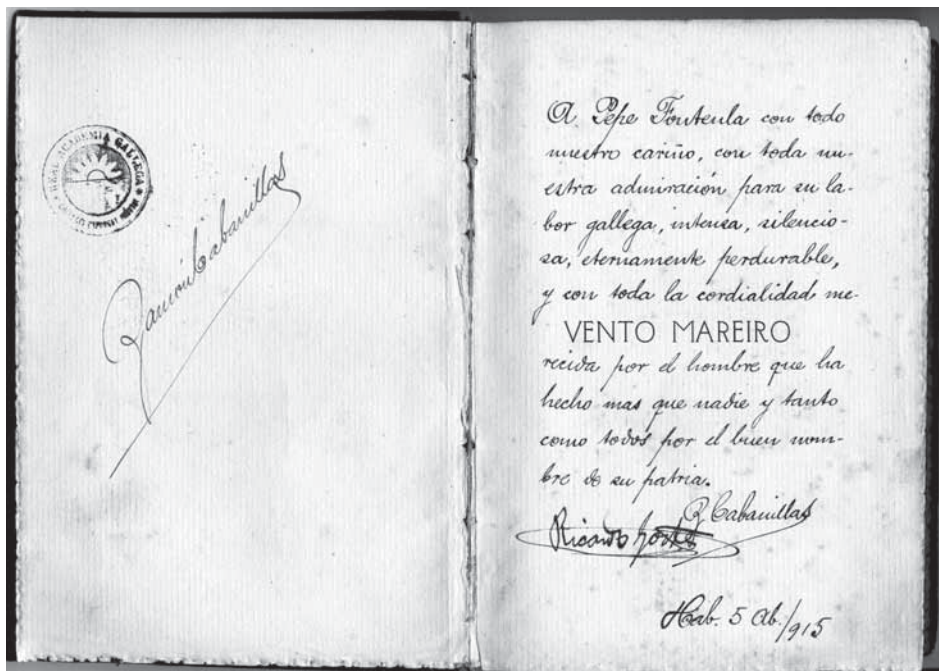
O Pepe Fontenla.

No esta páxina falta un título y un nome - o teu. -
Cun meu propósito que isto apareza na primeira do meu seguinte libro. Non me esqueceréi nunca de que ti faches quen decidín miña vocación literaria e meu casamento co ideoma galego.

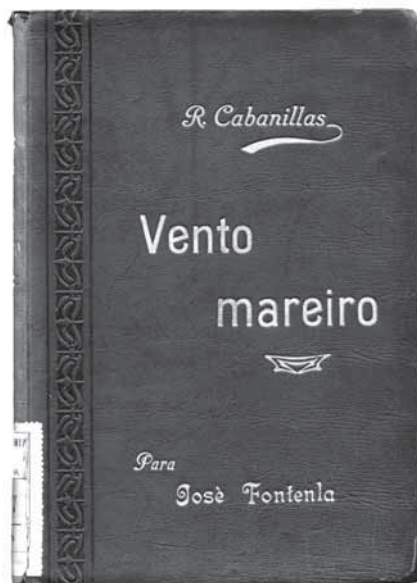
R. Cabanillas
19 abril / 913.

No vrán amorosiño,
cand-ó rayar o día
a raba enganadora
espalla pol-a ría,
con dez remos por banda
creband-o calmo mar,
tal é como d-un conto

Dedicatoria de Ramón Cabanillas a Pepe Fontenla, no interior dun exemplar da primeira edición de *No desterro*.

Dedicatoria de Ramón Cabanillas e Ricardo Fortes a Pepe Fontenla, no interior dun exemplar da primeira edición de *Vento mareiro*.

Cuberta do exemplar dedicado por Ramón Cabanillas e Ricardo Fortes

A D. Manuel Murguía.

No teu escudo, seus blasones, seu sello,
trás o rudo leitar, pon a Vitorca!

¡La te cobixa baixo as áas a Troca,
pai, maestro, patriano e nobre vello!

Ó teu xigante esforzo e sán consello
debe a Patricia gallega a Hestorca
e mentras quede d-ela unha memoria
teus estudeos serán seu raro espello!

Moña y-alma parmada ante o tesouro
d- unha vida cuaxada en libros de ouro
que foxa a cencia y-o talento adoba,
chega hastra ti, descóbrese, e ucrinada
brica as mans que na Suevia enaguixada
puxo os cementos da Galicia nova!

Ramón Cabanillas

Habana 25 abril / 1913.

“A D. Manuel Murguía”, soneto autógrafo de Ramón Cabanillas, manuscrito no interior dun exemplar da primeira edición de *No desterro*.